

ЎЗБЕК ТИЛИДА “БОЗОР” СЎЗИ ИШТИРОКИДА ШАКЛЛАНГАН ЯСАМА СЎЗ, БИРИКМА ВА ИБОРАЛАР

Дармон Саидахмедовна Ўраева

Филология фанлари доктори, профессор,
Бухоро давлат университети
darmon.uraeva@mail.ru

Нигина Акмаловна Хикматова

Магистр,
Хорижий тиллар факультети,
Бухоро давлат университети
hikmatovanigina@gmail.com

Аннотация: Мақолада ўзбек тилида “бозор” сўзи иштирокида шаклланган ясама сўзлар, бирикма ва иборалар ҳақида фикр юритилган. Шу сўзга синоним сифатида инглиз тилидан ўзлашган сўзлар кўрсатилган. “Бозор” сўзи иштирокида шаклланган сўз ва ибораларнинг ўз ва кўчма маъноси очиб берилган.

Калит сўзлар: бозор, сўз, ясама сўз, сўз бирикмаси, ибора, агороним, агоропозтоним, антоним, синоним, ўзлашма сўз.

ПРОИЗВОДНЫЕ СЛОВА, СЛОВСОЧЕТАНИЯ И ФРАЗЫ СО СЛОВОМ «РЫНОК» НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Дармон Саидахмедовна Ураева

Доктор филологических наук, профессор,
Бухарский Государственный Университет
darmon.uraeva@mail.ru

Нигина Акмаловна Хикматова

Мастер,
Факультет иностранных языков,
Бухарский Государственный Университет
hikmatovanigina@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются производные слова, словосочетания и фразы, образованные в узбекском языке с участием слова «рынок». Синонимами этого слова являются слова, заимствованные из английского языка. Выявлены буквальные и переносные значения слов и словосочетаний, образованных с участием слова «рынок».

Ключевые слова: рынок, слово, производное слово, словосочетание, фраза, агороним, агоропозтоним, антоним, синоним, ассимиляционное слово.

DERIVATIVES OF WORDS, WORD COMBINATIONS AND PHRASES WITH THE WORD "MARKET" IN THE UZBEK LANGUAGE

Darmon Saidakhmedovna Uraeva

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Bukhara State University
darmon.uraeva@mail.ru

Nigina Akmalovna Khikmatova

Master,
Faculty of Foreign Languages,
Bukhara State University
hikmatovanigina@gmail.com

Abstract: The article examines derivative words, word combinations and phrases formed in the Uzbek language with the participation of the word "market". Synonyms for this word are words borrowed from the English language. Revealed literal and figurative meanings of words and phrases formed with the participation of the word "market".

Key words: market, word, derivative word, word combination, phrase, agoronym, agoropoietyon, antonym, synonym, assimilation word.

Кириш

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “бозор” сўзининг кенг қамровли маъно-моҳиятга эга эканлиги кўрсатиб берилган. Бу сўз ўнга яқин маъноларда қўлланиб келади. Жумладан, изоҳли луғатда “бозор” сўзининг аслида форс-тожикча экани, савдо растаси маъносида қўлланиши айtilган. 1 Бу сўз тилимизда аҳоли савдо-сотиқ қиладиган махсус жой, майдонга нисбатан ишлатилади. Шу жойдан у-бу нарсалар олмоқ, харид қилмоқ, харж қилмоқ эса “бозор қилмоқ” ибораси билан юритилади. Бозор ҳамиша одамлар билан гавжум бўлганлиги учун шовқин-суронга бой бўлади. Шунинг учун кўпинча ғала-ғовур, чуғур-чуғур, шовқин-сурон, шўхлик ҳолати, тўполон кўтарилган жой бозорга ўхшатилади ва

унга нисбатан “бозор қилмоқ” ибораси ишлатиладики, натижада у юқорида кўрсатилган ибора билан ўзаро омонимлик ҳосил қилса, “бозор(ини) олмоқ” ибораси билан синонимлашади.

Қизиғи шундаки, одамлар кўпинча ҳафтанинг маълум бир кунида (авваллари кўпроқ пайшанба ёки жума кунида, ҳозир эса кўпинча якшанбада) рўзғори учун савдо-сотиқ қилиш мақсадида бозорга боришади. Мана шу кун ҳам халқ тилида бозор куни, пайшанбабозор, жумабозор, якшанбабозор сингари бирикма ва қўшма сўзларнинг пайдо бўлишига олиб келган. Баъзан дам олиш кунига нисбатан ҳам “бозор куни” бирикмаси қўлланади. Бозор бўлмаган, бозорсиз кунлар *бебозор кунлари* номи билан

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 1-жилд. А-Д. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.299-300.

юритилган. Халқ тилида яна бундай кун “бегим куни” ҳам дейилади.

Асосий натижалар

Ўзбек тилида бозор сўзи иштирокида ҳосил бўлган иборалар жуда кўп. Улардан бири *олашовур бозор* бирикмаси бўлиб, у орқали бозорнинг одатда шовқин-сурон, ур-сур, тўполон билан ташкил қилиниши англатилади.

“Бозор” сўзи иштирокида ҳосил бўлган иборалардан яна бири “бозор(и) касод” бирикмаси бўлиб, у орқали бозорда савдоси ўлган, ўтмай туриб қолган нарса ёки мол тушунилади. “Бозор кўтармайди” ибораси ҳам унга яқин бўлиб, бирор нарсанинг нархи бозор нарху навосига тўғри келмаслиги, ўша нарсага ҳеч ким нархи баландлиги ёки эҳтиёж йўқлиги туфайли харидор бўлмаслиги, сотиб олмаслигини англатиш учун ишлатилади. Баъзан бу иборани кўчма маънода “бошқаларга ёқмайди” маъносида ҳам қўллайдилар.

Бозорга қайси пайт бориш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки, одатда, бозорнинг бошланиш палласида харидорларни қизиқтириш учун нарх-наво сал арзон белгиланади. Бозор қизиганда нарх-наво кўтарилади, охир бозорда эса нарх тушади. Шуни инобатга олиб, халқ орасида бу ҳақда маълумот берувчи градуномик иборалар шаклланган. Масалан, бозорнинг бошланиши (бозорнинг ҳали сустлигини), бозорнинг қизиши унинг айни авж паллага кирганлигини, охир бозор эса бозорнинг тугаш, ёпилиш жараёнини англатади. Бозор вақти тамом бўлиши бозор қайтиши ибораси орқали ҳам ифода этилади.

Йирик шаҳарларда бозорлар узоқ давом этиб, уларнинг фаолияти эрта саҳардан тунгача давом этган. Шунга кўра нутқда уларнинг ишлаш вақтига

кўра фарқланишини билдириш учун кечки бозор, тунги бозор, тунда ишлайдиган бозор, *бозоршаб* каби сўз ва сўз бирикмалари шаклланган.

Бозорлар тузилиши ва кўриниши жиҳатидан ҳам турличадир. Шунга кўра уларнинг *очиқ бозор, ёпиқ бозор, тим* каби турлари мавжуд.

Бирор нарсани ёки жонлиқни сотиш учун бозорга олиб кирмоқ, харидга қўймоқ “бозорга солмоқ” ибораси билан аталади. Лекин бу ибора “диққатни жалб қилиш учун бирор нарсани ёки ўзини-ўзи кўз-кўз қилмоқ, айлантириб, кўрсатиб юрмоқ” кўчма маъноларида ҳам ишлатилади.

Харидори кўп бўлган киши ёки мол, нарсага нисбатан “бозори чаққон” ибораси ишлатилади. Бу иборани кўчма маънода эҳтиёж катта, талабгорлари кўп бўлган киши ёки нарсаларга нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Шу иборага “бозори ўтмади” ибораси бозорда сотилмай қолган нарсага, кўчма маънода ўзига ёки гапига тарафдор чиқмаган, ҳийланайранги ўтмаган кишига нисбатан қўлланиши билан антонимлик ҳосил қила олади.

Бозорчи касб номларидан бири бўлиб, бозорда ўтириб савдо-сотиқ билан шуғулланувчи, бозор-ўчарни яхши биладиган шахсга нисбатан профессионализм сифатида қўлланадиган сўздир. Ўтмишда сотувчи, савдогар кишилар бозоргон ёки *бозиргон, бозори* деб ҳам юритилган.

Бозорчи сўзи кўчма маънода савдо-сотиқ эҳтиёжи билан бозорга келган киши, бозорда кўп юрувчи одамларга нисбатан ҳам ишлатилади. Шу билан бирга “бозорчи” сўзи жанжалкаш, бақироқ, урушқоқ аёллар учун сифатловчи сифатида “бозорчи хотин” бирикмаси таркибида учрайди.

Филология / Филология / Philology

Бозорчилик сўзи кўп маъноли бўлиб, ҳам соҳа номини атайди, ҳам бозорга хос муомалалар, қоидалар, расм-русмларни англатиб келади.

Ўзбек тилида бозор сўзи иштирокида ясалган сўзларни икки турга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Бозор сўзи иштирокида аффиксация усулида (сўз ясовчи кўшимчаларнинг кўшилиши натижасида) ясалган содда ясама сўзлар: бозор+чи, бозор+чилик, бозор+боп, бозор+гир, бозор+и, бозор+лик, бозор+ламоқ, бозор+лашмоқ каби.

Бозорбоп сўзи бозор суядиган, харидор ёқтирадиган мол дегани бўлиб, бозорда олинадиган, харидори бор маъносини англатувчи *бозоргир* сўзи билан синонимлик ҳосил қилади.

Атай бозорда сотиш учун мўлжаллаб тайёрланган; бозорбоп ёки бозордан келтирилган нарсаларга нисбатан “бозори” сифати ишлатилади. Масалан, бозор нон(и) ёки бозори кулча деганда, нон ёки кулчанинг сотиш учун тайёрланадиган махсус нави англашилади. Шунингдек, *бозори атлас*, *бозори сомса* кабилар ҳам шулар жумласидандир. Бозорлик сўзи бозори сўзи билан маънодош бўлиб, кўпинча бозордан савдо-сотиқ қилиб, қайтишда олиб келинган совға тушунчасини билдириш учун хизмат қилади.

Бозор сўзи асосида ҳосил қилинган бозорламоқ феъли бозор қилмоқ, бозорга бориб келмоқ, бозорни айланмоқ маъноларида қўлланади. Бозорлашмоқ феъли эса кўпроқ бозорга бориб айланиб, томоша ёки савдо-сотиқ қилиб келмоқ маъносида ишлатилади.

2. Бозор сўзи иштирокида композиция (сўзнинг сўзга кўшилишидан) ясалган кўшма сўзлар

ҳам мавжуд: бозорга солмоқ, бозорбоши каби.

Бозор сўзи иштирокида жуфт сўзлар ҳам пайдо бўлган. Бунга бозор, савдо-сотиқ ва улар билан боғлиқ бўлган икир-чикирларни ифодаловчи *бозор-ўчар* сўзини мисол қилиш мумкин.

Бозор сўзи такрор қўлланганда болалар ўйинининг номини англатиб келади: *бозор-бозор* ўйнамоқ каби.

Қадимдан бозорлар бошқарувини ҳукмдорлар ўз назоратида сақлаган. Бозорлар қатъий тузилишга эга бўлган. Йирик шаҳарларда бозорлар суткалик фаолият юритган. Уларнинг муайян иш тартиби бўлган. Ҳар бир бозорнинг бозорбошиси, “шаҳна”си, яъни кўриқчиси ва соқчиси, посбонларининг бошлиғи, қоровули бўлган. Бундай бозор идорачилари бозорбонлар деб юритилган.

Лекин бозор оқсоқолига нисбатан қўлланадиган бозорбоши сўзи омонимлик касб этган. У бозор раҳбари тушунчасидан ташқари бозор ҳудудининг асосий, бош қисми, майдонига нисбатан ҳам ишлатилган. Ҳозирда бозор кўмитаси ва унинг раҳбари, бошлиғи; бозор бошқарувчиси маъносида *бозорқўм* ёки *бозорком* сўзини қўллаш оммалашган.

Бозорларда солиқ ундирувчи амалдорлар, бозор аминлари тайинланган. Бозор аминлари сотилган мол ва буюмлар учун оладиган солиқ тури “**аминона**” деб аталган.

“Бозор” сўзи иқтисодий атама сифатида савдо-сотиқ, сотувчи билан харидор ўртасидаги товар айирбошлаш муносабатларини ифодаловчи атама сифатида ҳам қўлланади. Чунки жаҳон иқтисодиётида “*жаҳон бозори*”, “*дунё бозори*”, “*ташқи бозор*”, “*ички бозор*”, “*бозор қоидаси*”, “*бозор хўжалиги*”, “*бозор*

Филология / Филология / Philology

иштирокчилари”, “*бозор муносабатлари*”, “*бозор товари*”, “*бозор баҳоси*”, “*бозор хизмати*”, “*бозор хизмат турлари*”, “*бозор услоҳотлари*”, “*бозор иқтисодиёти*”, “*бозор рақобати*”, “*бозор мувозанати*”, “*бозор талаби*”, “*биржа бозорлари*”, “*фонд бозори*”, “*валюта бозори*” сингари қатор атамалар учрайди.

Юртимиз аҳолисининг ўзаро ва мамлакатлараро бозор муносабатларининг доимий ривожини ўзбек тили луғат таркибида унга алоқадор жуда кўп янги сўз ва терминлар, ибораларни юзага келтирди. Натижада бозор сўзининг маъноси ҳам ўзгариб, кенгайиб, унга алоқадор айрим сўз ва бирикмалар эскириб ё йўқолиб, янгиланиб борди. Масалан, ҳозирда тилимизда бозор сўзига синоним сифатида инглиз тили орқали ўзлашган “*маркет*”, “*мини маркет*”, “*гипермаркет*”, “*мега маркет*” сингари қатор тушунчалар қўлланиб келмоқда.

Маълумки, бозор қаерда жойлашгани, қачон бўлиши, нима сотилиши нуқтаи назаридан ҳам турлича номланади. Масалан:

а) ўрнига кўра: Ўрда бозори, Урганч бозори, Шаҳристон бозори ...

б) вақтига кўра: Жума бозори, Пайшанба бозори, Якшанба бозори...

в) нима билан савдо қилишига кўра: кул бозори, мардикор бозори, мол бозори...

г) нарсаларни етиштирувчиларнинг касб-корига қараб: деҳқон бозори...

д) сотиладиган нарсаларнинг номига кўра: гуруч бозори, нон бозори, гўшт бозори, ширинликлар бозори, атлас-шойи бозори, тилло бозор, кийим бозори, қолин бозор, тўн бозори, дўппи

бозори, ковуш бозори, пичоқ ва қин бозори каби ва ҳ.к.

Ўтмишда сотиладиган нарсаларнинг номига кўра бозорнинг кул бозори, желак бозори, қалпоқ бозори, мурсак бозори сингари турлари ҳозирги пайтда фаолият юритмай қолган.

Ўзбек тилида бозорлар (Самарқанд “*Сиёб*” бозори, Бухоро “*Шаҳристон*” бозори, “*Карвон бозор*”) ва майдонлар номи (“*Мустақиллик майдони*”) “*агоронимлар*” деб юритилса, бу номларнинг бадий матнда реал ёки рамзий-тимсолий маъноларда қўлланиши “*агоропоэтоним*” саналади. Жумладан, бозор сўзи шеърятда “*ишқ бозори*”, “*умр бозори*” кўринишида кўчма маънода қўлланиб, тақдир ва қисмат маъноларини англатиб келиши кузатилади. Бунда у агоропоэтоним сифатида намоён бўлади.

Бозор сўзи ўлим, ажал, гап, лоф сўзлари билан бирикиб келганда (ўлим бозори, ажал бозори, гап бозори, лоф бозори, *сафсата бозори* каби) кўчма маънода бирор ҳаракат ёки фаолиятнинг ҳаддан ошишини, авжига чиқишини англатади.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, ўзбек тилида “*бозор*” сўзи иштирокида шаклланган ясама сўз, сўз бирикма ва иборалар ўзига хос алоҳида тизимни ташкил қилади. Уларни ўрганиш асосида ўзбек тилининг лексик бойлигини, ички бойиш имкониятларини тўла тасаввур қилиш имконияти кенгайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 1-жилд. А-Д. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.299-300.

Филология / Филология / Philology

2. www.http Краткий словарь терминов и понятий литературной ономастики (поэтонимологии).

3. Соловьев А.Н. Агоронимы мегаполисов России: названия площадей как ономастическая категория // Филология и культура, 2010. №1-2(7) – С.95-95

4. Khamidov Kh.Kh., Ismatullayeva N.R., Rasulova Z.Kh., Karimova D.E. The Issues of Word Choice in Fiction Translation. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 04, 2020. - pp. 6660-6668. DOI: 10.37200/IJPR/V24I4/PR2020478

5. Ismatullayeva N.R. Lacunas Occurance in Semantic Fields of Chinese and Uzbek Languages. International Journal of Scientific & Technology Research (IJSTR). ISSN 2277-8616, Volume-8, Issue-11, November 2019. - pp 1998-2001.